

Vad kan det nya civila försvaret lära av det gamla?

av Petter Wulff

Résumé

During the 20th century Sweden developed a civilian defence of impressive dimensions. Especially during the Cold War great efforts were made to develop its three main parts—economic defence, population protection, and psychological defence. The history of the organisations involved in this development have been presented in a research article in *Militärhistorisk tidskrift*, which merits comment. A question raised in the article is how a knowledge of history can help in a situation, where a civilian defence is to be built anew after having been more or less phased out since the 1990s. It would seem that, at the level it has been described in the article, the civilian defence offers few lessons to the present. Lessons should be possible to extract, but they may only appear if one goes deeper into how specific organisations handled specific moments of critical importance. Still, the article can, at a more general level, serve as an inspiration for how a multifaceted civilian defence could be built and maintained for decades.

SVERIGE HADE ETT omfattande civilt försvar under kalla kriget, men det avvecklades successivt efter Sovjetunionens upplösning. När nu hotet anses växa, och det civila försvaret ska byggas upp igen, saknar de som ska genomföra uppgiften erfarenhet av hur verksamheten tidigare bedrevs. Det är ett problem, som Bo Richard Lundgren, tidigare anställd vid såväl Överstyrelsen för civil beredskap som Krisberedskapsmyndigheten, tar upp i en artikel i *Militärhistorisk tidskrift*.¹ Han vill där ge de berörda ”en bredare och djupare kunskapsbas att stå på”.²

Vi får som läsare veta hur en stor mängd organisationer växte fram inom de tre huvudspåren ekonomiskt försvar, befolkningskydd och räddningstjänst samt psykologiskt försvar. Man kan då fråga sig om denna organisering var välavvägd. Svarade den mot utvecklingen av hotbilden? Innehöll den lärdomar hämtade från andra länder med mer direkta krigserfarenheter?

Vad gäller det senare noterar Lundgren att de tyska flyngangreppen mot Storbritannien och de brittiska och allierade flyngangreppen mot Tyskland är ”kunskaps- och erfarenhetsbanker att ösa ur”.³ Men artikeln har bara något enstaka exempel att ge, som att krigserfarenheterna från England och Tyskland visade på behov av tung släcknings- och röjningsmateriel samt av branddammnar.⁴

Det ekonomiska försvaret under andra världskriget får beröm för ”resoluta ingripanden i form av regleringar och ransoneringar”.⁵ Ransoneringen hade satts in i tid, och därmed kunde svarta börshandeln hållas nere.⁶ Att ingripa i tid har förstås sin poäng också för det nya civila försvaret. Svårigheten ligger i att förstå vad ”i tid” betyder, när en ny krissituation uppstår. Om andra världskrigserfarenheterna ska ge vägledning behöver man se närmare på vad som då skedde.

Den statliga nyhetsförmedling som organiserades under kriget fungerade inte särskilt

bra, får vi veta. Som en orsak anges att Statens informationsstyrelse saknade ”auktoritet och förtroende”.⁷ Det blir inte riktigt klarlagt hur en motsvarande situation skulle kunna undvikas framöver.

En av de mer framstående åtgärderna under det kalla kriget var ett omfattande program för oljelagring i bergrum. Vi får veta att lagringen byggdes ut under åren 1958–1962. Här kan man ana en koppling till Egyptens försök 1956 att ta kontroll över Suezkanalen med dess strategiskt viktiga oljetransporter. En mer tydlig koppling finns till hotet om kärnvapeninsats, då bergrummen var placerade minst 30 meter ner i berget och var försedda med radiakskydd.

Kärnvapenhotet fick också ett stort inflytande på skyddsrumbyggnaden. Det avstannade till stor del under 1950-talet, då planeringen utgick från att kärnvapen kunde komma att sättas in mot de största städerna. Vanliga skyddsrum gav då inget skydd. För att befolkningen skulle överleva behövde städerna istället utrymmas och befolkningen spridas över landet. Men den storskaliga utrymningens centrala roll blev förhållandevis kortvarig. När hotbilden reviderades, genom att kärnvapenhotet tonades ner i början av 1970-talet, blev skyddsrumbyggnaden i städerna åter den primära skyddsåtgärden. Här fanns således en tydlig koppling mellan hot och satsning på skydd, vilket var rimligt. Mindre rimligt var att skyddsrummen hade betydligt större livslängd än hotbilden, och att många skyddsrumbyggnadsmöjligheter hade missats under de år då det skiljdes mellan miljonprogrammet för bostäder drog över landet. Att bygga skyddsrummen i efterhand skulle ställa sig betydligt kostsammare än om de byggts in i husen från början.

Lundgren noterar att befolkningsskyddet och räddningstjänsten kom att byta huvudman flera gånger under det kalla kriget.⁸ Det låter som om man där inte visste hur man

vill ha det, men som framgår ovan ändrades hotbilden både på 1950-talet och ett drygt decennium senare. Det kommunala huvudmannskapet, som fungerat under krigsåren blev med den drastiska höjningen av hotnivån till att inkludera kärnvapen inte längre rimligt. När kärnvapenhotet senare tonades ner, hade också kommunerna slagits samman till mer resursstarka enheter. Då var en återgång till kommunalt huvudmannskap en tämligen naturlig lösning.

Sammantaget är det tveksamt om artikeln når syftet att ge praktiskt användbara kunskaper till skaparna av det nya civila försvaret. De erfarenheter som återges är relativt få och svåra att omsätta i tumregler för det organisatoriska system som ska konstrueras. Till detta kommer de korta men kloka markeringarna mot slutet av artikeln om hur dagens Sverige skiljer sig från förra seklets. Idag har internet genomgripande omvandlat informationsinhämtning och kommunikation, näringslivet har fått ansvar för viktig infrastruktur, befolkningen har blivit multietnisk, och säkerhetspolitiken är mer öppen för samarbete med andra länder. Att med dessa förutsättningar hävda att de problem ett civilt försvar är satt att planera för ”i princip är desamma” som tidigare⁹ känns inte helt övertygande. Praktiskt användbara erfarenheter finns säkert, men förmodligen först om man går djupare in på hur kritiska moment hanterats i det gamla civila försvarets enskilda delar.

Däremot kan artikeln på ett mer allmänt plan inspirera i uppbyggnaden av ett nytt civilt försvar. För att nå den slutsatsen vill jag vända på den uppfattning Lundgren återger, att åren under andra världskriget var det svenska befolkningsskyddets och räddningstjänstens storhetstid. Istället kan det hävdas, att det storartade med hela det svenska civila försvaret var att så mycket behölls efter kriget, och att de ingående or-

ganisationerna kunde utvecklas och anpassas till yttre förändringar under de decennier som följde. Detta skulle kunna vara artikelns huvudsakliga, om än outtalade, budskap till dem som idag ska bygga upp ett nytt civilt försvar.

Författaren har en bakgrund som forskare vid FOI inom området befolkningsskydd, bl a vad gäller lämplig användning av skyddsrum och utrymning.

Noter

1. Lundgren, Bo Richard: "Det civila försvaret – en historisk tillbakablick", *Militärhistorisk tidskrift*, 2020.
2. Ibid, s 89.
3. Ibid, s 105.
4. Ibid, s 109.
5. Ibid, s 114.
6. Ibid, s 104.
7. Ibid, s 112.
8. Ibid, s 122.
9. Ibid, s 123.

Svar till Petter Wulff

av Bo Richard Lundgren

MÅNGA MED MIG anser att det svenska civila försvarets historia är ganska okänd utom hos den generation som var med under det kalla kriget och de som yrkesmässigt var engagerat i det. Kunskapen om hur det var uppbyggt och vilka uppgifter som skulle lösas håller på att försvinna bl a på grund av att det inte finns så mycket skrivet om det civila försvaret, särskilt jämfört med den ganska ymniga litteratur som behandlar det militära försvaret.

Mot denna bakgrund blev jag uppmanad av redaktören för *Militärhistorisk Tidskrift*, ledamoten Björn Körlof, att försöka göra en sammanfattande tillbakablick. Jag har nu försökt att i en någorlunda kortfattad form fånga grunddragen i denna historia mellan åren 1900–1991 d v s cirka nittio år. Mitt bidrag finns infört i *Militärhistorisk Tidskrift* 2020 under rubriken "Det civila försvaret – en historisk tillbakablick".

Nu har Petter Wulff haft vänligheten att formulera några reflektioner med anledning av min artikel. Mycket värdefullt. Han

konstaterar dock "att det är tveksamt om artikeln når syftet att ge praktisk användbara kunskaper till skaparna av det nya civila försvaret." Jag håller med Petter. Det tror inte jag heller. Men det har inte varit syftet med artikeln. Jag ville, i all ödmjukhet, visa att det civila försvaret har en gedigen historia och att detta i nästan hundra år var synnerligen omfattande och välorganiserat samt har spelat en viktig roll för Sverige under två världskrig och under det kalla kriget.

Min bestämda åsikt är att de som ska bygga upp något nytt mår bra av att veta något om det gamla. Denna kunskap behöver inte nödvändigtvis vara av praktisk art. Det vore utomordentligt bra om min artikel kan bidra till att flera med kunskap om det tidigare civila försvaret får inspiration att skriva fördjupade artiklar eller böcker i detta viktiga ämne.

Författaren är tidigare avdelningschef. Han är ledamot av KKrVA.